

**ШАРҲИ СОИНУДДИНИ
ХУҶАНДӢ БА ҚАСИДАИ
ИБНИ ФОРИЗ**

**КОММЕНТАРИЙ
СОИНУДДИНА ХУДЖАНДИ
К КАСИДЕ ИБН ФАРИЗА**

**SOINUDDIN KHUJANDI'S
COMMENTS ON THE POETRY
OF IBN FARIZ**

Мирзоев Садриддин Холович, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Мирзоев Садриддин Холович, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени акад. Б. Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Mirzoev Sadriddin Kholovich, candidate of philological sciences, associate professor of the department of Tajik classical literature, SEI “KSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand),

E-mail: mirzozoda-75@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Соинуддини Хуҷандӣ, шарҳу тавзеҳ, ашъори Ибни Фориз, қасида, адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ

Мақола ба таҳқиқи баррасии арзиши бадеии тоҷикӣ ва арабии Соинуддини Хуҷандӣ ба қасидаи «Назм-уд-дурар» - и шоири маъруфи араб Ибни Фориз бахшида шудааст. Зикр гардидаст, ки Хоҷа Соин 760 байти қасидаи «Назм-уд-дурар» - и Ибни Форизро бо усули таҳлили байт ба байт шарҳу тавзеҳ карда, дар ҳар ҷурғате оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ оварда, сипас онро тарҷумаву тафсир мекунад ва аз ашъори бузургони форсигӯӣ ва арабигӯӣ дар хилоли наср абёте ба ҳайси шоҳид меорад, ки ба оят ва ҳадис иртиботи мантиқӣ дорад. Таъкид шудааст, ки Соинуддини Хуҷандӣ дар баробари нависан даи чирадаст будан, дар шарҳу тафсири осори ирфонӣ ва тарҷумои мутуни маъруфи адабиёти арабизабон ҳам дасти тавоно доштааст. Шарҳи бар “Назм-уд-дурар” нигоштаи Соинуддини Хуҷандӣ аз муҳимтарин шурӯҳтест, ки бар ин қасида навишта шуда худи нависанда ба масобаи беҳтарин донандаи шеър ва орои Ибни Фориз мебошад. Шарҳу тавзеҳи мусталеҳоти ҳосаи ирфониву фалсафии қасидаи “Назм-уд-дурар”, ки аз ҷониби Хоҷа Соинуддин анҷом дода шудааст, уро ҳамчун шореҳи хуби осори адабиву ирфонӣ муаррифӣ менамояд.

Ключевые слова: Соинуддина Худжанди, комментарий, поэзия Ибн Фариза, касида, персидско-таджикская и арабская литература

Статья посвящена исследованию и рассмотрению художественной ценности персидско-таджикско-арабского комментария Соинуддина Худжанди к касиде «Назм-уд-дурар» известного арабского поэта Ибн Фариза. Упоминается, что Хоҷа Соин комментирует 760 бейтов касиды «Назм-уд-Дурар» Ибн Фариза методом подстрочного анализа, и при каждом удобном случае цитировал коранические аяты и пророческие хадисы, а затем переводил и толковал их, а из стихов великих поэтов персидского и арабского языков он приводит в качестве примера стих, который имеет логическую связь с приведенными аятами и хадисами. Подчеркивается, что Соинуддин Худжанди, помимо того, что был плодовитым писателем, также был мастером в толковании мистических произведений и переводе известных произведений арабской литературы. Отмечается, что комментарий к «Назм-уд-дурар» Соинуддина Худжанди является одним из важнейших комментариев, написанных к касиде Ибн Фариза, а сам писатель является наилучшим знатоком поэзии Ибн Фариза. При написании этого произведения, особенно при объяснении специфических мистико-философских особенностей касиды «Назм-уд-дурар», мы замечаем, что Хоҷа Соинуддин признан хорошим комментатором литературно-мистических произведений, и этот стиль является результатом кропотливой работы и художественной мысли писателя.

Key words: Sonuddin Khujandi, comments, poetry of Ibn Fariz, qasida, Persian-Tajik and Arabic literature

The article is devoted to the study and consideration of the artistic value of the Persian-Tajik-Arabic commentary by Soinuiddin Khujandi to the qasida "Nazm-ud-durar" by the famous Arab poet Ibn Fariz. It was mentioned that Khoja Soin explained 760 bayts of Ibn Fariz's Qasida "Nazm-ud-Durar" using the verse-by-verse analysis method, and at every opportunity he quoted Qur'anic verses and prophetic hadiths, and then translated and interpreted them from the verses of the great poets of Persian and Arabic languages, he cites as a witness a verse that has a logical connection with the cited verses and hadiths. It was emphasized that Soinuiddin Khujandi, in addition to being a prolific writer, also had a strong hand in the interpretation of mystical works and the translation of famous works of Arabic literature. He explained

and translated the enduring text and the power of mystical literature, which is the best way to look at this text. The commentary on "Nazm-ud-durar" by Soinuddin Khujandi is one of the most important commentaries written on this qasida, and the writer himself is the best connoisseur of the poetry of Ibn Fariz. When writing this work, especially when explaining the specific mystical and philosophical features of the "Nazm-ud-durar" qasida, we notice that Khoja Soinuddin is recognized as a good commentator on literary and mystical works, and this style is the result of painstaking work and thought of an art writer.

«Шарҳи « Назм-уд- дурар» ё «Шарҳи Тоият-ул- кубро» аз муҳимтарин ва нахустин китоби Хоҷа Соинуддин Хучандии Исфажонӣ (1370-1433), маъруф ба Ибни Турка мебошад, ки дар шарҳу тавзеҳи яке аз маъруфтарин осори мансури ирфони назарӣ қасидаи «Назм-уд-дурар»-и Ибни Форизи Мисрӣ, бо забони форсии тоҷикӣ таълиф шудааст [3, с.52-53].

Абуҳафс Шарафуддин Умар ибни Алӣ, машҳур ба Ибни Форизи Мисрӣ (576-632х. / 1181-1235м.) бузургтарин сарояндаи шеъри сӯфиёна дар адабиёти араб аст. Вай қасидаҳое дорад, бо унвонҳои тоия, мимия хамрия, ёия ва золия. Аз ин миён, маъруфтарини онҳо «Қасидаи тоияи кубро» мебошад, ки абёти он ба ҳарфи «т» ба охир мерасад ва ба ҳамин сабаб бо тоияи кубро шуҳрат дорад: «Ин қасида дар он ҳад (он рӯзгор, асри XIII.- С.М) аз аҳаммият ва азамат будааст, ки бузургоне аз аҳли ирфон ҳамчун Садриддини Қунавӣ онро ба дарс мегуфта ва ба шогирдаш Саъдуддини Фарғонӣ дастур дода, шарҳро, ки ҳамин Фарғонӣ ба форсӣ бар ин қасида дода буда, онро ба арабӣ бозгардонад, то дар сар то сари ҷаҳони ислом қарор гирад» [5, панҷоҳу панҷ].

Мебинем, ки дар асрҳои XIII- XV шурӯҳи бисёре бар ин қасида навишта шудааст, ки маъруфтаринашон шарҳи форсии Саъдуддини Фарғонӣ (ваф.700 х./ 1301м.) бо номи «Машориқ-уд- дурорӣ» (ба забони арабӣ) «ал- Мадорик», шарҳи Қайсарӣ (ваф.751х./ 1350 м.), шарҳи Иззуддини Кошонӣ «Кашф-ул- вучуҳи-л- ғурра ли маонии назм- уд- дурар» ба арабӣ, тарҷума ва шарҳи «Назм-уд- дурар»-и Соинуддини Хучандӣ, тарҷума ва шарҳи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва монанди он.

Яке аз нахустин донишмандоне, ки тоияи куброро ба форсии тоҷикӣ мукамал шарҳ ва тарҷума кардааст, Соинуддин Хучандии Исфажонӣ мебошад.

«Шарҳи «Назм-уд-дурар» китоби ҳубби илоҳӣ ва шарҳу тавзеҳи масоили борики ишқ бар мабнои ирфони Ибни Арабӣ буда, шомили муқаддимае бар як асл ва ҷаҳордаҳ васл мебошад. Хоҷа Соинуддин дар оғози китоб ба хонанда чунин паёмро мерасонад, ки саросари китоб ҳадиси ҳамин як нукта «юҳиббуҳум» ва «юҳиббуна» аст :

«Ҳамди беҳад Худойро, ки ниҳол буд ва нобуд аз риёзи арозии «кона-Л-лоҳа» мақтӯъ карда, дар айни он қатъ ҳазратеро, ки киштазори ҳубуби « юҳиббуҳум», шояд васл гардонид ва ба обёрии «Раҳматий васиъта кулла шайин» онро сарсабзу шодоб дошта,... анвор ва самори «юҳиббуна» сохт» [5, с.5].

Мусанниф дар қисмати «муқаддимаи шорех» як асл ва ҷаҳордаҳ васлро шарҳу тавзеҳ медиҳад, ки ба назари мо тафсири тамомии қасида маҳсуб мешавад. Вай дар ин муқаддима менависад, ки олами ҳақиқат густурдатар аз он аст, ки калом ва алфоз дар маънои қарордеде ва мантиқӣ битавонанд аз уҳдаи баёни он бароянд. Аз ин рӯ, ба пайравӣ аз фарҳанг ва мантиқи қуръонӣ забони тамсил ва ташбеҳро ба қор мегирад, то ҳам аҳли маънӣ аз ҳақоқиқи он бонасиб гарданд ва ҳам аҳли зоҳир аз сурати он бебаҳра намонанд.

"Асл" ва "васл", ки дар боло ишора кардем, ба маънии фаслу бобҳои китоб фаҳмида мешавад, ки зикри баъзе аз онҳо дар ин ҷо муносиб менамояд:

«Асл. [Лузуми истифода аз забони рамзӣ ва маҷозӣ].

Васли аввал. [Ваҳдати ишқ ва чигунагии тамойизи ошиқ ва маъшук].

Васли дуюм. [Зоти ошиқ ва иқтисоии сифоти адами итлоқ].

Васли сеюм. [Лузуми ваҳдати ҷамъӣ дар ҳусн]"... [5, с.11-12].

Соинуддини Хучандӣ дар шарҳи худ бар ин китоб таҷаллий ва сайри ишқро дар олами ҳастӣ ба тасвир мегирад ва худи қасидаи «Тоия»-и Ибни Фориз заминаи мусоиде барои ин тасвир аст. Байти аввали қасидаро ҳамчун намуна бо шарҳу тавзеҳи Соинуддин меорем:

سقتني حُمَيًّا الحُبِّ رَاحةً مُفَلّتي وَ كَأسي مُحَيًّا من َعَن الحُسْنِ جَلَّت

« Соқӣ, базмгоҳи ишқи ҳақиқӣ тавонад буд, ки мабдаи зуҳур ва азҳор ва масдари шуур ва ашъор, чунончи муқтазои қобилияти аввалӣ ва муаддои ҷамъияти асли аст, тавонад шуд..., ки

“хумаййя-л- хубба” [حُمَيَّا الحُبَّ] аз он киноят аст, восита гардад. Ҳаройина қуввати босираи айни инсонӣ, ки инсон айни ҳадиқаи зуҳур аст, балки айни самараи шачараи ҳадиқаи вучуд ўст-мутасаддии ин мансаб гашт ...

*З-ин пас накунам шиқояте аз дили реиш,
К-аз дида фитод ғуссаи ман каму беиш.
Ин шиқ ба тангнои дил роҳ набурд,
То дида надоишт рӯшаноӣ дар пеиш.*

Ва эшон ба ишороти салтанатпаноҳи ишқ аз он ҳайати маҷмӯи насабе, ки “ҳусн” иборат аз ўст сурати ваҳдонии вачҳе, ки аз сойири насаб ва изофот муназзаҳ аст ва “муҳаййо” [مُحَيَّا] ишоротест, бад-он...” [5, с.36-37].

Ҳоҷа Соинуддин ин қасидаро бо забони форсии тоҷикӣ ҳам тарҷума кардааст ва муносиб менамояд, ки ҷиҳати равшан гаштани маъно тарҷумаи байтаи қасидаро низ зикр намоем:

سقتني حُمَيَّا الحُبِّ راحة مُقَلَّتِي وَ كَأَسِي مُحَيَّا مِنْ عَنِ الحُسْنِ جَلَّتْ (байти 1)

“Дасти дидаам шароби муҳаббат ба ман нӯшонд, дарҳоле ки чомам рухсори касе буд, ки пироста аз ҳусни зоҳир [ва фаротар аз зебоии моддӣ] аст” [5, с.309].

(байти 2) فَأَوْهَمْتُ صَحْبِي أَنَّ شَرِبَ شَرَابِهِمْ بِهِ سُرُّ سِرِّي فِي انْتِشَائِي بِنَظَرَتِي

“Пештар аз ин, маълум шуд, ки ишқ аз ҳайсиати ошиқӣ, иқтисоӣ ва китмон дорад. Ҳамчунонки аз рӯи маъшуқӣ, муқтазоӣ зуҳур ва аълон аст. Пас бад-ин тақрир, нисбате, ки ошиқро бо ҳарифони хумхонаи камзанӣ ва қаландарони лангари нестӣ бошад, ки бад-он нисбат ақди муохот “ар- рафиқ сумма тариқ” аз вусмати ин ҳоли солим монад- он тавонад буд, ки хусусияти имтиёзе, ки муҷибӣ ихтисоси ошиқ гашта, аз назари идроки эшон маҳҷуб монад ва эшон аз он маънӣ зоҳил ва ғофил бошанд:

*Хоки сари қўи он бути мушкинхол,
Мебӯсидам дўш ба уммеи висол.
Пинҳон зи рақиб омаду дар гўшам гуфт:
Меҳўр ғами мову хок бар лаб мемол.*

То ӯ дар кунҷи хумул ва инзиво аз ғизои хосаи хеш баҳравар тавонад гашт, чунончӣ собиқан ба д-он ишорате рафт. Ва ин маънӣ чунон сурат тавонад баст, ки ошиқ дар сойири аҳволу афъол бо ҳамгинон дар рибқаи мувофиқат ва иштирок омада, ба ҳеҷ вачҳ тариқи инфирод начӯяд ва аҳкоми хусусийёти мумаййиза ба худ роҳ надихад... Ин аст тариқи хилвати муттақияни савоми таҷрида ва роҳи қиморхонаи покбозони хароботи тафрид, ки шайх (яъне Ибни Фориз. С. М) дар баёни мабодии аҳвол, ба д-он ишорат кард...” [5, с.39-40].

(байти 2) فَأَوْهَمْتُ صَحْبِي أَنَّ شَرِبَ شَرَابِهِمْ بِهِ سُرُّ سِرِّي فِي انْتِشَائِي بِنَظَرَتِي

Тарҷумаи байт: “Ҳамроҳонамро дар ин гумон афкандам, ки шодмонии дарунам аз мастии нигоҳ, ҳамчун майхорагии онон аз шароби ангурӣ аст” [с.310].

Аз муқоиса ва мулоҳизаи шарҳ ва тарҷумаи ду байти қасида бармеояд, ки шореҳ шарҳи худро мутобиқи роҳу усулҳои мактаби шарҳнигории асрҳои миёна муфассал ва дар насри фаннӣ бо истифодаи ороҳҳои калом: сачъ, мувозана, тамсил, тарсеъ, таҷнис, ташбеҳ, талмеҳ, муболиға, ҳамчунин бо истифодаи оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ ва баёни андешаҳои хуруфӣ таълиф кардааст. Яъне, Соинуддини Хуҷандӣ асари худро таҳти таъсири суннати нависан дағии он замон, ки дар ҳар фурсате оёти раббонӣ, аҳодиси набавӣ, луғот ва истилоҳоти арабӣ, абёти шоҳид, масалу мақол дар хиллои наср ба кор гирифта мешуд, таълиф кардааст.

Аммо, тарҷумаи анҷомдодаи ӯ, бар ин қасида содаву раво, бо истифодаи луғот ва истилоҳоти форсии тоҷикӣ ва дар насри мурсал аст, ки махсусиятҳои сабкии муаллифро бозгӯ мекунад.

Ҳамин тариқ, Соинуддини Хуҷандӣ 760 байти қасидаи тоияи куброро бо усули таҳлили байт ба байт шарҳу тавзеҳ карда, дар ҳар фурсате оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ, зарбулмасалҳо, ақволи бузургону машоих ва аз ашъори бузургони форсигӯӣ ва арабигӯӣ дар хилоли наср абёте ба ҳайси шоҳид меорад, ки ба ояту ҳадис ва абёти қасида иртиботи мантиқӣ доранд. Ин бад-он маъност, ки дар ин китоби Ҳоҷа Соинуддин шарҳу таъвил тавбама омадааст.

Ҳамчунин овардани оёту ҳадис, масалу мақол, ашъори бузургон дар осори мансури Ҳоҷа Соинуддин, махсусан дар “Шарҳи “Назм-уд- дура” танҳо барои орогани наср ва шоҳиде ҷиҳати таъйиди матлаб намеояд, балки дар бештар маврид, барои такмили матлаб ва ҳатто итмоми ҷумла аст, ки бидуни онҳо матн ноқис мемонад. Ё ба таъбири дигар, яке аз вижагиҳои сабкии Соинуддин дар “Шарҳи “Назм-уд- дура” маҳсуб мешавад. Аз шарҳу тавзеҳи бар ин

қасида навиштаи Соинуддини Хуҷандӣ ҳам бармеояд, ки вай дар гузиниши ашъор ҳам завқи муносиб доштааст. Бинобар ин, осори насрии вай чунге аз ашъори шуарои бузурги шеъри форсии тоҷикӣ ва арабӣ, монанди Саноии Ғазнавӣ, Низомии Ганҷавӣ, Анварии Абевардӣ, Мавлавии Балхӣ, Шайх Аттор, Авҳадӣ, Саъдии Шерозӣ, Ироқӣ, Камолиддин Исмоил, Камоли Хуҷандӣ, Ҳофиз, Абӯнавос, Қарит ибни Ариф, Мутанаббӣ, Ибни Фориз ва Ибни Арабӣ аст.

Чиҳати исботи ин қавл ба зикри як-ду намуна иктифо мекунем. Хоҷа Соинуддини байти 449-уми қасидаи мавриди баҳсро ин зайл шарҳ медиҳад:

و حولي بلمعني طوافي حقيفةً وسعيي لوجهي منصفاً لِمروتي

“Ва дар ҳақиқат тавофе, ки ман мекунам, ҳам бар гардани худ мекунам ва саъйе, ки мебарам миёни сафои танзия ва марваи ташбеҳ, аз чиҳати ҷомеияти вачҳи хеш мекунам” [5, с. 215].

Сипас, шорех чиҳати сидқи гуфтаҳо, такмили матлабаш ё ба таъбири дигар муодили маъноӣ форсияш байти зерини Хоҷа Камолро меорад:

Чу саре бар остонаи зи сари сафо ниҳодӣ.

Ба Сафову Марва, ай дил, дигарат чӣ кор бошад? [5, с. 215].

Замоне ки ба девони Хоҷа Камол рӯчӯ мекунем, дармеёбем, ки байти мазкур аз байти ғазали маъруфи шоир аст, ба ин матлаб:

Арафоти шиқбозон сари кӯи ёр бошад,

Ба тавофи Каъба з-ин дар наравам, ки ор бошад [7, с. 199].

Мавриди дигар:

و لا غرو أن شدت الألى سبقوا وقد تمسكت من طه بأوثق عروة

“Ва ҳеҷ аҷабе нест, ки ман бузургу пешво шудам, он касонеро, ки гӯи сабқат рабуданд дар ин майдони камол. Ва ҳол он ки манам, ки тамассук ҷустаам аз Ҳазрати хатмӣ, акмалӣ- ки оёти “сабъулмасонӣ” дар шаъни ўст ва сураи “Тоҳо” нишони ў ба авсақи урвае ва ақвои робитае, ки рақиқаи муҳаббат ва иттиҳод аст.

Бо моҳ гуфтам: К-ин ҳама ҳусн аз куҷо овардаӣ?

Гуфто: Зи хоки кӯи Ў молидаам бар рӯи худ” [5, с. 177].

Бо андак тафаҳхус метавон дарёфт, ки байти болоӣ яке аз байти ғазали зайли Хоҷа Камол мебошад, ки матлаи он ба д-ин қарор аст:

Гар дам занам бе рӯи Ў, шарм оядам аз рӯи худ.

Ошиқ начӯяд зиндагӣ бе суҳбати дилҷӯи худ [7, с.280].

Пайдост ва ошкоро, ки Соинуддини Хуҷандӣ бад-ин васила на фақат маънии қасидаи Ибни Фориз, балки мазмуни шеъри Хоҷа Камол ва шоирони дигарро ҳам мекушояд. Чунин тарзи корбурд ва таҳлилу тавзеҳи ашъори бузургон дар расоили дигари Хоҷа Соинуддин низ ба мушоҳида мерасад, вале нависанда ин усулро бештар дар “Шарҳи “Назм-уд-дурар” ба кор гирифтааст.

Хоҷа Соинуддин дар зимни шарҳи ин қасида барои такмили матлаб ва равшанӣ андохтан ба ҷаҳоншиносии Ибни Фориз ҳатто ашъори дигари ўро ҳам шарҳу тавзеҳ кардааст. Масалан, чиҳати шарҳ кардани байти 459-уми қасидаи “Тоия”:

و ذاتي بآياتي على استندت إلى رسول لا كنت مني مرسلأ

“Ва Расуле будам фиристода аз худ ба худ. Ва зоти ман аз ҳайсиёти он афроди ҳақиқӣ, ки дар маротиби вучуд мундамиҷ буданд, ба қуввати қобилият, ба осор ва оёти ҳидояти ифозат бар куллият ва камоли ман истидлол мекард”.

Сипас, Соинуддин байти аввали қасидаи “Ҳамрия”- и шоирро ҳамчун шоҳид овардааст:

بها شربنا على ذكر الحبيب مُداماً سكرنا من قبل أن يُخلق الكرمُ

Ҳамчунин барои шарҳу тавзеҳи ҳар ду байти қасидаҳои Ибни Фориз, байти зайли форсии тоҷикиро меорад, ки ифодагари маънии абёти болоӣ аст:

Ҳанӯз Одами хокӣ дам аз адам мезад,

Ки ҷони ман дари хилватсарои ғам мезад [5, с.217-218].

Аслан, мақом ва тасаллутӣ Ибни Форизи Мисрӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ, махсусан дар шеъри ирфонии мо ба таври ошкор ба назар мерасад. Таъсири осори вай ба мазмуно моҳияти ашъори шоирони мо, назири Хоҷа Камол, Хоҷа Ҳофиз, Мавлоно Ҷомӣ ва мисли ин дида мешавад.

Навиштаанд, ки ашъори ирфони Ибни Фориз танҳо бо ашъори ирфо ни Хоҷа Ҳофиз қобили муқоиса будааст. Пас, шарҳу тавзеҳи ингуна осор аз донишмандӣ ва тасаллуту Хоҷа Соинуддин дар ирфон ва адабиёти арабӣ ҳам гувоҳӣ медиҳад.

Аз ин дидгоҳ, шарҳи “Назм-уд-дурар”-и Соинуддини Хучандӣ аз муҳимтарин ва беҳтарин шурӯҳи ин қасида буда, худи вай чун беҳтарин донандаи шеър ва орои Ибни Фориз шинохта шудааст. Чунонки адабиётшинос Иброҳими Дебочӣ дуруст ишора мекунад: “Фарғонӣ ба дарси Садриддини Қунавӣ- шогирди баландпояи Ибни Арабӣ нишаста, масоили бисёреро аз ин ирфони назарӣ дар ин шарҳ ғунҷонида, тақаддум ва сабақи замони дорад, валекин шарҳи Ибни Турка чизе дигар аст : чи аз назари сабки нигориш ва баён ва чи аз назари табиини ҳақоик ва дақоикӣ марбут ба ирфон ” [5, панҷоҳу шаш].

Яке аз вижагиҳои шарҳи Соинуддини Хучандӣ он аст, ки дар он ашъори ба масъалаҳои ишқ ва ҷанбаҳои борики он, мочарои ошику маъшуқ, хубби илоҳӣ, соқӣ, май, шароб, ваҳдати ҳастӣ ихтисос ёфта, ба таври васеъ шарҳ шудаанд. Ба ин мисол шуда метавонад шарҳи байтҳои 1 то 9 масалан, байти сеюми қасида дар се саҳифа шарҳу тавзеҳ ёфтааст [5, с.39-40].

Илова бар ин, Хоҷа Соинуддин хангоми шарҳу тавзеҳи қасида саъй карда аст, ки дар зимн доир ба масъалаҳои назарии адабиёт ва нақди адабӣ ҳам ибрози назар намояд (абёти 3,79,81), ки танҳо ба зикри як намунаи он иктифо мекунем: Саноуддин ҳини шарҳу тавзеҳи байти сеюми қасида ба ин масъала эътибори бештар додааст: “... Аз бадоеи хавосси ин таркиб, он ки аз муҷарради сурати назми гуҳарнисораш... равшан ва мубайин мешавад. Чи фасли мумаййизи “қадаҳ” аз “ҳадақ” ва ҳамчунин “шумул” аз “шамоил” ба ғайр аз нисбати тартиби ҳуруф чизи дигаре нест... [5, с.42].

Зикри ин нукта бамаврид аст, ки “Шарҳи “Назм-уд- дурар” таҳти таъсири ҷаҳонбинии Ибни Арабӣ навишта шудааст ва андешаву афкори Ибни Арабӣ дар саросари китоб дида мешавад. Дар канори ин, ақволи бузургон ва машоихи сӯфия, монанди Мансури Ҳаллоҷ, Боязиди Бастомӣ, Иброҳими Хаввос, Чунайди Бағдодӣ, Муҳаммад Ғаззоли, Аҳмади Ғаззоли ва дигарон Хоҷа Соинуддинро дар шарҳу тавзеҳи масоили борики ирфон ёрӣ кардаанд.

Ҳамчунонки ишора кардем, Хоҷа Соинуддин ин қасидаро ба забони форсии тоҷикӣ дар насри мурсал тарҷума ҳам кардааст, ки матни он дар канори ҳамин шарҳ бо муқаддима ва заҳмати муҳаққиқ Ҷудии Неъматӣ дар сурати мунаққаҳ ба зевари таъби ораста гардидааст.

Аз як ҷониб барои муқаддимаи муҳаққиқона ва аз ҷониби дигар аз таълиқоту тавзеҳоти хонум Неъматӣ пайдост, ки моя ва пояи кори анҷомдодаи ӯ дар ҳадди нисоби диққат ва дурустии тафаккуру мулоҳиза риоят шудааст. Махсусан мураттаб кардани феҳристҳо аз вижагиҳои ин нашр ба ҳисоб меравад. Ин феҳристҳо иборатанд аз феҳристи оёти қуръонӣ, тавзеҳи аҳодис, тавзеҳи ашъори форсӣ ва арабӣ ба тартиби алифбой, амсолу ҳиками арабӣ ва ақволи арабии машоиху бузургон, номи касон ва гурӯҳҳо, номи ҷойҳо, номи китоб, истилоҳот ва таъбироти ҳикамӣ ва ирфонӣ ва манобеъ. Ин тасеҳ, таҳқиқ ва таълиқ аз ҳар ҷониб муҳим ва муфид буда, муштамил ба 123 сафҳа аст. Вале бо вучуди таҳқиқот ва таълиқоти судманд дар матни китоб хангоми аз нусхаи қадим ба хатти форсӣ баргардон намудан, баъзе норасоҳои ҷузъӣ ҳам ба чашм мерасанд, ки ислоҳи он дар нашрҳои баъдӣ муфид хоҳад буд.

Чунончӣ, дар мисраи аввали байти охирони қасидаи мавриди баҳс ба ҷойи вожаи “шурб”, яъне ба маънии нӯшидан, шаробнӯшӣ, нӯшоба вожаи “ширб” омадааст, ки мантиқан ғалат аст, чунонки мехонем :

“Ва мин фазли мо асарту шурбу муосирӣ”? [5, с.360].

Дар нусхаҳои дигари “Қасидаи тоия”, аз ҷумла дар шарҳи арабии қасида, ки он ҳам ба қалами Хоҷа Соинуддин нигошта шудааст, вожаи “шурб” омада, ки аз нигоҳи шаклию хунарӣ ва диққатти маънӣ саҳеҳ аст: “*Ва мин фазли мо асарту шурбу муосирӣ*” [6, с.195].

Аслан вожаҳои “шурб”, “шурба” ва “шарбат” ба маънии як ҷуръа, як қулт аз нӯшидани дар шеъри арабӣ ва форсии тоҷикӣ ҳам ба касрат исти фода гардида [4, зайли вожаи шурб], таъбири “шурби мудом”, яъне пайваста май нӯшидан дар девони шоирони гузаштаи мо муносиб корбаст шудааст, ҳамчунонки Хоҷа Ҳофиз гӯяд:

Мо дар пиёла акси рӯхи ёр дидаем,

Эй беҳабар зи лаззати шурби мудомии мо [7, с.56].

Ин истилоҳ дар чандин мавриди китоби “Шарҳи “Назм-уд- дурар” ба гунаи “шурб” омадааст. Масалан дар байти дуюми қасида ҳам, дар шакли “шурба шаробихим ” شرب شرابهم ба назар мерасад, ки саҳеҳ аст.

Дар тарҷумаи форсии Хоҷа Соинуддин низ вожаи шурб ба маънии шароб омадааст, чунонки мехонем: “Шурби муосирони ман (*“шурбу муосирий”*. С.М.) ва онон, ки пеш аз ман будаанд, аз боз пасхӯрдае аст, ки ман боқӣ гузоридаам. Пас, ҳамагии фазоил, бозпас хӯрдаи ман аст” [5, с.370]. Чунин ғалатҳои техникӣ ва мантиқӣ дар саҳифаҳои 34, 55 ва ғайра ҳам ба назар мерасад.

Қайд кардан муносиб аст, ки Хоҷа Соинуддин ашъори Ибни Фориз, махсусан қасидаи мавриди баҳсро ба забони арабӣ ҳам шарҳу тавзеҳ кардааст, ки дар феҳристи осори нависанда бо номи **“Шарҳ-ут-тоияти-л-кубро”** маъруф аст. Яъне ин рисола шарҳи арабии “Қасидаи тоия” ё “Назм-уд-дурар”-и Ибни Фориз буда, шомили муқаддима, ду асл ва як тазниб мебошад. Шеваи нигориш дар шарҳи арабӣ ба ҳамон равиши шарҳи форсии тоҷикӣ аст. Танҳо тафовут дар он аст, ки дар шарҳи арабӣ нахуст луғот ва истилоҳоти душвори рамзии ирфонӣ ба забони арабӣ шарҳу тафсир гардида, сипас мусанниф маънии байтро тавзеҳ медиҳад.

Аммо Хоҷа Соинуддин дар шарҳи арабӣ ҷиҳати такмил ва тақвияти андеша ба монанди шарҳи форсии тоҷикӣ аз ашъори шоирони арабигӯй зиёд абёти шоҳид намеорад. Танҳо дар баъзе маврид ба ашъори Ибни Арабӣ ва китоби “Фусус-ул-ҳикам” ва қасидаҳои дигари Ибни Фориз рӯ меорад. Ҳамчун намуна байти дуҷоми қасидаро бо шарҳи арабии Соинуддин зикр менамоем:

فَأَوْهَمْتُ صَحْبِي أَنْ شَرِبَ شَرَابِهِمْ بِهِ سُرّاً سِرّاً فِي انْتِشَائِي بِنَظْرَتِي (байти 2)

Шарҳи луғот:

”أَوْهَمْتُ“ ذلك أي: أَوْعَيْتُهُ فِي وَهْمِهِ. فَلَهُ مَفْعُولَانِ. وَثَانِيهَا قَوْلُهُ: ”أَنْ شَرِبَ شَرَابِهِمْ“

وَقَوْلُهُ: ”فِي انْتِشَائِي“ مَتَعَلِّقٌ بِ”أَوْهَمْتُ“

و ”بِنَظْرَتِي“ مَتَعَلِّقٌ بِ”الانْتِشَاءِ“

و ”الْحَدَقُ“ هُوَ السَّوَادُ الْأَعْظَمُ مِنَ الْعَيْنِ

Китоби “Шарҳ-ут-тоияти-л-кубро” ба тасҳеҳи Маҷид Ҳодизода нашр шудааст [6, с.24].

Ёдоварӣ бояд кард, ки ашъори мондагори Ибни Фориз мавриди таваҷҷӯҳи бисёре аз донишмандони Шарқу Ғарб қарор гирифта, боис бар он шуда, ки шарҳҳои зиёд бар он нигошта шавад ва тарҷумаҳо сурат гирад [1, с.19].

Ҳамин тариқ, аз шарҳу тавзеҳи Хоҷа Соинуддини Хуҷандӣ бар ашъори арабии Ибни Форизи Мисрӣ метавон ба чунин натиҷа расид, ки мавсуф дар баробари нависандаи чирадаст ва мутафаккири муқтадир будан, дар шарҳу тафсири осори ирфонӣ ва тарҷумаи мутуни маъруфи адабиёти арабизабон ҳам дасти тавоно доштааст. Мутуни устувор ва истеҳкоми адаби ирфониро, ки шеваи нигориши ин мутун дар ниҳояти ҷазолат аст, шарҳ ва тарҷума кардааст, ҳамчун “Шарҳи “Назм-уд-дурар-и Ибни Фориз”, “Шарҳи “Фусус-ул-ҳикам”-и Ибни Арабӣ, “Шарҳи “Ламаот”-и Ироқӣ. Ҳатто китобу рисолаҳои, ки дар илми ҳуруф, аъдод, мантиқ ва ғайра таълиф гардидаанд, шарҳу маънӣ кардааст.

Пас, метавон гуфт, ки Хоҷа Соинуддин аз донадагони улуми мудавванна будааст. Ҳақ ба ҷониби профессор Абдулманнони Насриддин аст, ки дар ин маврид чунин навиш тааст: “Агар дар асарҳои назарии сухансанҷони форсу тоҷик асосан улуми сегона: арӯз, қофия ва бадеъ мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошанд, дар шуруҳот унсурҳои ҳама ақсоми улуми адабӣ, балки ҳама қисми улуми мудавванаро метавон мушоҳида кард” [2, с.139].

Мулоҳиза мешавад, ки Хоҷа Соинуддин дар заминаи шарҳу тавзеҳ ва тарҷума ҳамчун донандаи хуби забони арабӣ ҷиҳати кашфу асрор ва розу рамзи осори ирфонӣ, ки шеваи нигориши ин мутун дар ниҳояти ҷазолат ва салосат таълиф шудаанд, азамати ҳунари ва фикрии ҳешро нишон додааст.

Бо таълифи ин асар, махсусан шарҳу тавзеҳи мусталеҳоти ҳосаи ирфониву фалсафии қасидаи “Назм-уд-дурар”, мушоҳида мекунем, ки Хоҷа Соинуддин ба масобаи як нафар шореҳи хуби осори адабиву ирфонӣ шинохта мешавад, ки ин шеваи таълиф ҳосили заҳмату фикрии як нафар нависандаи ҳунарманд буда метавонад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Кошонӣ, Иззуддин. Шарҳи тояи Ибни Фориз. Кашф-ул- вучуҳи ғурра ли маъонии назм- уд- дурар. Тасхех ва таҳқиқ Муҳаммад Бехҷат/Иззуддини Кошонӣ.-Қум: Ояти ишроқ, 1389.- 816 с.
2. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт/Насриддинов А.-Душанбе: Ирфон, 1991.-192 с.
3. Мирзоев, С. Вежагиҳои сабкӣ ва бадеии осори насрии “ Ақлу ишқ” ва “ Атвори салоса”-и Соинуддини Хучандӣ/С.Мирзоев.- Хучанд: Ношир, 2013.- 232 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Иборат аз ду ҷилд.- Ҷ.2 .Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ.- М.: Советская энциклопедия, 1969.- 952 с.
5. Хучандӣ, Соинуддин. Шарҳи Назм-уд-дурар, Тасхех ва таҳқиқ аз Чудии Неъматӣ // Соинуддини Хучандӣ. -Техрон: Мероси мактуб, 1384.-509 с.
6. Хучандӣ, Соинуддин. Шарҳу-т-тояяти-л-кубро / Тасхехи Мачид Ҳодизода / Соинуддини Хучандӣ.-Техрон: Пажӯҳиши ҳикмат ва фал сафа , 1391.-218 с.
7. Хучандӣ, Камол. Девон. Таҳияи А. Суруш ва С. Саидов / Камоли Хучандӣ.- Хучанд: Андеша 2011.- 631 с.
8. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон/Ба тасхехи Абдурраҳими Халхолоӣ/Ҳофизии Шерозӣ.-Техрон: “Ҳофиз”, соли нашр.- 440с.

REFERENCES:

1. Koshani, Izzuddin. Explanation on the ode of Ibn Fariz. Kashf-ul-wujuhi ghurra li maoni nazm-ud-durar. Edited and researched by Muhammad Behjat/Izzuddin Kashani.-Qum: Ayati Ishraq, 1389.- 816 p.
2. Nasriddinov, A. Education and interpretation of literature / Nasriddinov A. - Dushanbe: Irfon, 1991.-192 p.
3. Mirzoev, S. Stylistic and artistic features of the prose works "Aklul Ishq" and "Atvor salosa" by Soinuddin Khujandi/S.Mirzoev.- Khujand: Publisher, 2013.- 232 p.
4. The culture of the Tajik language / Consisting of two volumes. - Vol. 2. Under the editorship of M. Sh. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Hashim, N.A. Masumi.- M.: Soviet encyclopedia, 1969.- 952 p.
5. Khujandi, Sainuddin. Commentary on Nazm-ud-durar, Edited and researched by Judi Ne'mati // Sainuddin Khujandi. -Tehran: Heritage of letter, 1384.-509 p.
6. Khujandi, Sainuddin. Sharhu-t-taiyati-l-kubro / Edited by Majid Hadizoda / Sainuddin Khujandi.- Tehran: Research of wisdom and fal safa, 1391.-218 p.
7. Khujandi, Kamal. Devon. Development of A. Surush and S. Saidov / Kamoli Khujandi.- Khujand: Andesha 2011.- 631 p.
8. Shirazi, Hafiz. Devon/Edited by Abdur Rahim Khalkholi/Hafiz Shirozi.-Tehran: "Hafiz", year of publication.- 440 p.